

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

**VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI**

XXVII

**HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE**

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"**

2024

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2024. 190 lpp.

Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu jomā. Rakstu krājums iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtē (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)

Maija Grizāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Andris Levāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Michal Šimáně (G. Mendeļa Universitāte, Čehija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārie redaktori:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kužņecovs

Tehniskie redaktori:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Makets:

SIA "AR Drukātava"

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils Universitāte, 2024

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saulē", 2024. 190 p.

The collection of articles "History: Sources and People" of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Maija Grizāne (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Andris Levāns (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Michal Šimáně (Mendel University, Czech Republic)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kuzņecovs

Technical editors:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Lay-out:

RA Drukātava Ltd

Included in EBSCO database.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils University, 2024

SATURS / CONTENTS

Una Bērente

Etnogrāfisko slieču transportlīdzekļu historiogrāfija
un izpētes perspektīvas..... 6

Haralds Bruņinieks

Lietisko avotu liecības par nacionālajiem partizāniem
Ilūkstes apriņķī (1945–1949)..... 14

Rūdolfs Brūzis

Arheoloģiskie izrakumi Višķu sinagogas vietā..... 24

Guntis Gerhards, Antonija Vilcāne, Elīna Pētersone-Gordina

Vikingu laikmets Latvijā: Lejasbitēnu kapulauka
starpdisciplināra izpēte..... 31

Anna Jabłońska

The Image of the Past in Songs between the Middle Ages (10th c.)
and the 18th Century in Poland 39

Audronē Janužytė

Becoming a Dissident: The Cases of Aleksandras Štomas
and Tomas Venclova..... 46

Juris Jefuni

“Sakrālās valsts” ideja un krievu diaspora Latvijā (1918–1940)..... 57

Inta Krūmiņa

Latvijas Satversmes sapulces Izglītības komisijas darbība (1920–1922) 72

Maija Krūmiņa

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas Vācijas teritorijā 1944.–1945. gadā..... 79

Сигитас Лужис

От сражений с поляками к схватке с французами: пярлойские
партизаны в Клайпедском «восстании» 1923 г. 87

Vladislavs Malahovskis

Latgaliskuma jautājums latgaliešu emigrācijas pārstāvju korespondencē
un publicistikā 96

Александр Петров

Охрана природы в Советской Латвии: материалы Комитета народного
контроля Латвийской ССР (1965–1990)..... 103

Galina Sedova (Nun Euphrosyne)

Organ Master Edouard Schultz: from Dinaburg to Polotsk,
the 19th century 115

Marika Selga

The Robert F. Kelley Papers in the Georgetown University Special Collection	125
--	-----

Henrihs Soms

Ukrainas valstiskuma veidošanās Latvijas preses skatījumā: 20. gadsimta sākums – 1920. gads.....	132
---	-----

Kaspars Strods

Jūras transports Latvijā līdz Pirmajam pasaules karam: ieskats Latvijas PSR un atjaunotās Latvijas Republikas historiogrāfijā	142
--	-----

Vitālijs Šalda

Jautājums par dzimto valodu kā mācību valodu Latvijas tautskolās 1914.–1919. gadā	153
--	-----

Michal Šimáně

Restoration of Secondary Vocational Education after World War II during the Third Czechoslovak Republic (1945–1948).....	168
---	-----

Juris Urtāns

Latgales pilskalnu saraksti (19. gadsimta vidus – 20. gadsimta sākums).....	178
--	-----

Ziņas par autoriem / Authors	186
---	------------

Rūdolf Brūzis

Arheoloģiskie izrakumi Višķu sinagogas vietā*

Atslēgas vārdi: sinagogu arheoloģija, būvarheoloģija, izrakumi, Višķu vēsture

Kopsavilkums

Višķu miestā kopš 18. gs. beigām sāka apmesties ebreji, 19. gs. beigās tika uzcelta sinagoga. Ēka nodegusi Otrā pasaules kara laikā, taču tās drupas joprojām ir nolasāmas digitālajā zemes virsmas modeļa attēlā. Sinagogas vietā plānota memoriāla izveide, tāpēc bija nepieciešams veikt šī objekta arheoloģisko izpēti. IZRAKUMI VEIKTI DIVOS LAUKUMOS. Pirmajā laukumā pilnībā atsegti nelielas piebūves pie sinagogas ziemeļu sienas pamati, kas mūrēti no lieliem granīta akmeņiem kaļķa javā. Virs pamatiem būvēts koka karkass, par ko liecina apaļa baļķa nospiedumi garākās sienas pamatu virspusē konstatētajā javā. Piebūves karkass apšūts ar dēļiem, tā veidojot sinagogai līdzīgas fasādes. Uz piebūvi vedušas mūrētas kāpnes ar trīs pakāpieniem. Telpa bijusi apkurināma, jo tās vidusdaļā atsegta sabrukusi ķieģeļu krāsns. Otrais izrakumu laukums iemērīts sinagogas galvenās ieejas vietā. Tur atradusies piebūve, kam bijuši mūrēti, apmesti pamati ar trīs pakāpienu uzeju, divviru durvis, horizontāls dēļu apšuvums un krāsns apkure. Laukumā atsegta pakāpienu platforma, betonēta piebūves grīda, sinagogas dienvidu sienas pamati un neliela daļa no ēkas iekšpuses. IZRAKUMOS ATRASTAS DAŽĀDAS SENLIETAS: būvkalumi, krāsns daļas, dažādu trauku lauskas, vairākas 19. un 20. gs. monētas, kā arī sinagogas interjera dekoratīvie elementi. Arheoloģiskie pētījumi devuši šādus vispārinošus secinājumus: Višķu ciemata vidē ir precīzi noteikta sinagogas atrašanās vieta un tās izmēri (16,5 x 16 m), pamatu un pašas ēkas būvstadija, celtnes plānojums, izpētīta galvenās ieejas vieta un neliela piebūve, noteikts grīdas seguma veids, kā arī lokalizēti atsevišķi lūgšanu nama komponenti.

Ievads

Rakstā aplūkoti pētījumi piederīgi sinagogu arheoloģijai. Nereti ar šo terminu tiek kompleksi saprasta padziļināta dažādu sinagogas būvelementu, ēkā iekļauto jūdaisma simbolu, inskripciju izpēte, kas ierasti ir būvvēstures, mākslas un reliģiju vēstures, kā arī paleogrāfijas izpētes objekti. Tomēr jau vairāk kā pusgadsimtu šīs nozares pārstāvji nodarbojas ar joprojām pastāvošu, kā arī jau arheoloģizējušos

* Raksts sagatavots LU LVI Bāzes un snieguma finansējuma projektā "Latvijas teritorijas kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām" (ZD2015/AZ85).

sinagogu ēku¹ arheoloģisku izpēti (Hachili, 2013). Latvijā iepriekš arheoloģiskā izpēte veikta vienīgi Rīgas Horālās sinagogas vietā, 1990. gadā. Rakšanas darbus vadīja Anrijs Sviklis. Šo darbu veikšanai netika ņemta arheoloģiskās izpētes atļauja, dokumentācija, pēc šo izrakumu dalībnieku stāstītā, netika sastādīta.

Rakstā aplūkoti pētījumi veikti sinagogas vietā, kas atrodas Augšdaugavas novada Višķu pagastā, Tīrgus ielā 2. Arheoloģiskie izrakumi veikti sakarā ar Višķu pagasta pārvaldes un Višķu ebreju pēcteču biedrības “*Drei Stufen*” (“Trīs pakāpieni”) Osnabrikā (Vācija) iecerēto sinagogas revitalizāciju. Sinagogas, kas bijusi ebreju kopienas reliģiskās dzīves centrs, vietā nākotnē plānota memoriāla izveide ar mērķi sekmēt Višķu ebreju kopienas vēstures liecību izzināšanu un starpkultūru saskarsmi. Tāpēc sākotnēji bija nepieciešams precīzi lokalizēt ēkas vietu dabā. Tāpat arheoloģiskā izpēte bija nepieciešama, jo par Višķu sinagogu līdz izrakumu uzsākšanai bija apzināti ļoti maz cita veida – rakstītie, attēlojošie un atmiņu – avoti.

Arheoloģiskās senvietas Višķu tuvākajā apkārtnē

Apdzīvotība Višķu apkārtnē, Dubnas upes krastos konstatējama vismaz kopš agrā un vidējā dzelzs laikmeta (1.–8. gs.). Ciemata centrā atrodas Višķu senkapi, kas izmantoti vēlajā dzelzs laikmetā (<https://mantojums.lv/cultural-objects/721>). Šī arheoloģijas pieminekļa aizsardzības zonā 19. gs. beigās tika uzcelta sinagoga, mūsdienās tur atrodas šīs ēkas arheoloģizējušās paliekas.

1. att. Višķu sinagogas vieta digitālajā zemes virsmas modelī (dati no: www.lgia.gov.lv)

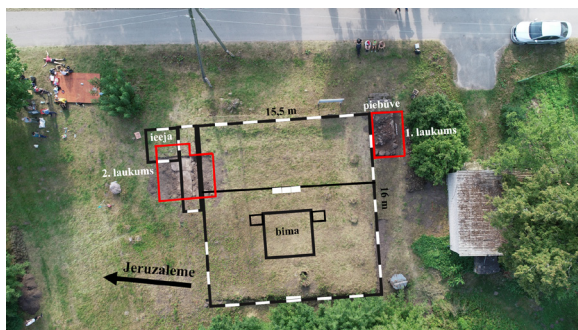
Miesta pirmsākumi Višķu muižas zemē datējami ar 18. gs. beigām. Līdz Otrajam pasaules karam miesta iedzīvotāju liela daļa bija ebreji. Viņu reliģiskajām vajadzībām 19. gs. beigās celta sinagoga – tās būvprojekts datēts ar 1896. gadu

¹ Arheoloģizējusies ēka – būve, kas nonākusi drupu stāvoklī vai nav saskatāma virs zemes, pētāma galvenokārt ar arheoloģijas zinātnes metodēm.

(Bogdanova 2004, 218). Sinagogas ēka nodegusi Otrā pasaules kara laikā, ugunsgrēka cēlonis precīzi nav noskaidrots. Pēc kara sinagogas drupas novāktas un ēkas vietā padomju okupācijas vara ierīkojusi dažādām saimnieciskām vajadzībām paredzētu zonu, tostarp degvielas noliktavu. Tomēr sinagogas pamati netika izrakti, un digitālajā zemes virsmas modeļa attēlā, kā arī reālajā vidē šajā vietā ir nolasāms kvadrātiski regulārs, reljefā izcelts objekts (skat. 1.att.).

Pētījuma metodes

Arheoloģiskā lauka pētījuma veikšanai tika izvēlēta izrakumu metode. Tam pamatā bija vairāki apsvērumi: sinagogas ēkas vieta bija reljefā labi rekognoscējama, tā nebija jāmeklē garās izrakumu tranšējās, kas prasītu apjomīgus, iespējams, pat mehanizētus zemes rakšanas darbus. Līdz arheoloģisko izpēti darbu uzsākšanai nebija zināms neviens rakstīts vai attēlojošs avots, kurā būtu dokumentēta sinagogas ēka pēc tās nodegšanas. Tāpēc izpēte bija jāveic pēc iespējas saudzējošākā veidā, kam vislabāk atbilst ar roku darbu veiktu izrakumu metodoloģija. To iespējamu padarīja izpēti darbiem pieejamie cilvēkresursi – dalībai izrakumos starptautiskas noietnes ietvaros bija pieteikušies 12 jaunieši no Vācijas un Ukrainas. Izpēte veikta divos izrakumu laukumos (skat. 2. att.). Pirmais laukums bija 3 x 4 m liels, iemērīts pie sinagogas ziemeļu sienas ar mērķi izpētīt te arheoloģizējušos, bet būvprojektā nenorādītu un pirms izrakumiem neskaidras funkcijas konstrukciju. Otrais laukums bija 5 x 5 m liels, iemērīts ēkas dienvidu daļā ar mērķi izpētīt plānā (Bogdanova 2004, 218) iezīmēto sinagogas ieejas izbūvi.

2. att. Arheoloģisko izrakumu laukumu izvietojums, Višķu sinagogas izmēri un plānojuma rekonstrukcija (aerofoto un rekonstrukcija: R. Brūzis)

Pētījuma rezultāti

Pirmajā laukumā pilnībā atsegti nelielas piebūves pie sinagogas ziemeļu sienas pamati un tās arheoloģizējies interjers. Šī būve nav uzrādīta 19. gs. beigās sastādītajā sinagogas būvprojektā, tāpēc, domājams, tā piebūvēta vēlāk. Tas, visticamāk, noticis 1936. gadā veikto pārbūves darbu ietvaros. Īsi pirms Otrā pasaules kara uzņemtajā fotoattēlā (Bogdanova 2004, 218) daļēji šī piebūve ir fiksējama. Attēlā ir redzami tās betonētie uzejas pakāpieni, balti krāsotās durvis, kā arī ieejas fasādes apšuvums, kas līdzīgs pārējai sinagogas ēkas āršienai. Piebūve ir izmēros neliela – 3 x 1,5 m. Tās pamatu būvniecībai (skat. 3.1. att.) nav tikusi rakta tranšēja, tie celti no uz zemes virsmas liktiem lieliem granīta akmeņiem, kas saistīti ar kaļķa javu. Virs pamatiem būvēts koka karkass, par ko liecina apaļa baļķa nospiedumi jeb negatīvi garākās sienas pamatu virspusē konstatētajā javā. Piebūves karkass apšūts ar dēļiem, līdzīgi kā sinagogas sienas. Uz piebūvi vedušas mūrētas kāpnēs ar trīs pakāpieniem (skat. 3.3. att.).

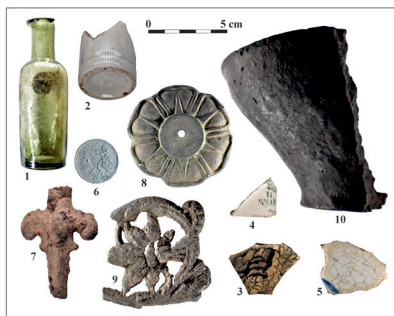
3. att. Pirmajā izrakumu laukumā atsegtās būvkonstrukcijas: 1 – sinagogas piebūves pamati, 2 – krāsns drupas, 3 – trīs pakāpienu platforma (uz ieeju piebūvē)

Šie trīs pakāpieni ir izvēlēti par simbolu un arī nosaukumu sinagogas memoralizēšanas projektam. Telpa bijusi apkurināma, jo tās vidusdaļā atsegtas nelielas, sabrukušas ķieģeļu krāsns paliekas (skat. 3.2. att.). Piebūves rietumu fasādē bijušas durvis ar nelielu virsgaismas logu, kādas iebūvētas arī ieejas izbūvē. Sienās bijuši stikloti logi, iekšpusē atrasts arī liels daudzums dažādu trauku lausku.

Iespējams, telpa paredzēta rituālās cirkumcīzijas (apgraizīšanas) procedūras vajadzībām, par ko var liecināt medicīniskas ziedes trauciņa un zāļu šķidruma pudelītes atradumi (skat. 4. att.).

Otrais izrakumu laukums iemērīts sinagogas galvenās ieejas vietā. Tur celtā piebūve – galvenā sinagogas ieeja – labi redzama ēkas fotogrāfijā. Piebūvei bijuši mūrēti, apmesti pamati ar trīs pakāpienu uzeju, divviru durvis, horizontāls dēļu

apšuvums un krāsns apkure. Laukumā atsegta pakāpienu platforma (skat. 5.1. att.), betonēta piebūves grīda (skat. 5.2. att.), sinagogas dienvidu sienas pamati (skat. 5.3. att.) un neliela daļa no ēkas iekšpuses.

4. att. Arheoloģiskajos izrakumos atrastās senlietas. 1. laukums: 1 – medicīniska šķidrums pudelīte; 2 – medicīniskas ziedes trauciņš; 3–5 – porcelāna un fajansa šķīvju lauskas. 2. laukums: 6 – Krievijas kapeika, 19. gs. 60. gadi; 7 – dekoratīvs ķeta elements akantes formā; 8 – dekoratīvs bronzas skārds apkalums sešlapu rozetes formā; 9 – dekoratīvs baltmetāla rotājums ziedkopas formā; 10 – melnās keramikas poda lauska (foto: R. Brūzis)

5. att. Otrajā izrakumu laukumā atsegtais būvkonstrukcijas: 1 – trīs pakāpienu platforma (uz ieeju piebūvē); 2 – piebūves grīda; 3 – sinagogas dienvidu sienas pamati

Savukārt piebūves pamatu lielākā daļa nojaukta. Piebūve bijusi koka balķu karkasa būve, par to liecina apaļa balķa profila nospiedums jeb negatīvs sienas pamatu virspusē konstatētajā javā. Otrajā izrakumu laukumā atrasta lielākā daļa senlietu. Tie ir dažādi būvkalumi, krāsns daļas, dažādu trauku lauskas, vairākas

19. un 20. gs. monētas, kā arī sinagogas interjera dekoratīvie elementi. Sinagoga apkurināta ar krāsni, no kuras atrastas vairākas detaļas. Interessants bija arī Latgales melnās keramikas jeb redukcijas apdedzinājuma bļodas atradums. Šāda senu formu trauku izgatavošana Latgalē pārtraukta 20. gs. sākumā, iespējams, šis ir viens no vēlinākajiem šādas keramikas trauku paraugiem. No interjera detaļām (skat. 4. att.) interesants ir jūdaismā populārās sešlapu rozetes formā izgatavots bronzas skārda apkalums un dekoratīvs rotājums.

Secinājumi

Višķu sinagogā tika veikti neliela apjoma arheoloģiskie pētījumi. Tomēr, vērtējot pirms izrakumu uzsākšanas fiksētās vēsturiskās informācijas trūkumu vai pat vakuumu, arheoloģija, kas citkārt sniedz informāciju galvenokārt par būvvestures detaļām, šeit devusi vairākus vispārinošus secinājumus. Būvarheoloģisko pētījumu rezultātā ir precīzi lokalizēta Višķu sinagogas atrašanās vieta un noteikti tās izmēri (16,5 x 16 m). Sinagogas palieku eksponēšanai nākotnē svarīgs ir konstatētais pamatu un pašas ēkas būvtyps. Lielā mērā balstoties izrakumu rezultātos, pašreiz ir nosakāms celtnes plānojums. Pēcpārbūves posma plānojuma rekonstrukcijai būtiska ir atsegtā galvenās ieejas vieta un neliela piebūve, tas, ka noteikts grīdas seguma veids, kā arī lokalizēti atsevišķi lūgšanu nama elementi – divas ieejas vietas, piebūve, šķērssiena un bima. Atbilstoši sinagogu ēkas būvprincipiem tā ir novietota ar galveno vietu – skapi Toras uzglabāšanai – pret Jeruzalemi. Var pieņemt, ka arī Višķu sinagogas centrā atradās pacelta platforma jeb bima, no kuras tika lasīta Tora. Būtiska ir arī atrasto 50 senlietu kolekcija, kas kopumā datējama ar laiku no 19. gs. sākuma līdz Otrajam pasaules karam.

Pētījuma turpmākās perspektīvas būtu jāsaista galvenokārt ar nedestruktīvu zinātnisku metožu pielietošanu. Svarīga nozīme būtu ģeofizikālajiem pētījumiem, ar ģeoradaru veicot zondēšanu profilēšanas veidā. Būtisks ir arī darbs dažādu avotu krātuvēs, piemēram, sinagogas fotoattēlu meklēšana. Iespējams, jaunu informāciju varētu iegūt, anketējot vietējos iedzīvotājus, kā arī iepazīstoties ar viņu fotoalbumiem.

Avotu un literatūras saraksts

Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes datubāze: <https://mantojums.lv/cultural-objects/721>
Bogdanova, R. (2004). *Latvijas sinagogas un rabīni*. Rīga: Shamir. 293 lpp.
Hachili, R. (2013). *Ancient synagogues – archaeology and art: New discoveries and current research*. Leiden: Brill. 738 p.

Archaeological Excavations on the Site of Višķi Synagogue

Key words: archaeology of synagogues, building archaeology, excavations, history of Višķi

Summary

In the town of Višķi, Jews began to settle at the end of the 18th century. For their religious needs a synagogue was built at the end of the 19th century. The building was burned down during World War II, but its ruins can still be discerned in the digital image of the Earth surface model. A memorial is planned to be built on the site of the synagogue, so it was necessary to carry out an archaeological investigation of this object. Excavations were carried out in two squares. In the first square, the foundations of a small ell, attached to the northern wall of the synagogue were unearthed. Foundations were built of large granite stones in lime mortar. A wooden frame was built above the foundations, as evidenced by the impression of a round log in the mortar, found on top of the foundations of the longest wall. The frame of the ell is sheathed with boards, creating synagogue-like facades. A bricked staircase with three steps led to the ell. The room used to be heated – a ruined brick oven was exposed in its middle part. The second excavation square was located at the main entrance of the synagogue. An ell was located there, which had plastered stone foundations with a three-step staircase, double-sided doors, horizontal board cladding, and furnace heating. Unearthed was a step platform, concrete covered floor, southern foundations of the synagogue, and a small part of the interior of the building. Various artifacts were found in the excavations: 19th and 20th century building forges, furnace metal parts, fragments of various tableware, coins, and decorative elements of the synagogue interior. Archaeological studies have yielded the following generalizing conclusions: in the urban environment of Višķi, the site of the synagogue has been precisely located and its dimensions determined (16,5 x 16 m); the construction type of the foundations and the building itself is determined; the layout of the building was determined, the location of the main entrance and a small ell were studied, the type of flooring was determined, as well as main components of the prayer house were located.